

Συχνά αναφέρουμε τις «δεδομένες κοινωνικοιστορικές συνθήκες» και πώς αυτές επηρεάζουν τη ζωή των ανθρώπων και την διαμόρφωση του περιβάλλοντος που φιλοξενεί τις δραστηριότητές τους. Ακόμα και μόνο οι μορφές έκφρασης των συνθηκών αυτών στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων, πρέπει να αποτελούν κομμάτι συμπληρωματικό προς την μελέτη του χώρου που αυτές φιλοξενούνται. Ίσως λοιπόν, αυτό το κείμενο δώσει λίγο περισσότερο βάρος σε κάποιες μορφές κοινωνικών σχέσεων, ενδεχομένως ανατρεπτικές ως προς τις συνηθισμένες για μια δεδομένη χρονική περίοδο, και θα θέσει έτσι εμμέσως ένα ερώτημα για τον ρόλο του χώρου σε τέτοιες καταστάσεις.

Αν επιχειρήσουμε να κάνουμε μια αναγωγή με βάση την άποψη του Bakhtin για το καλλιτεχνικό έργο στο επίπεδο της πόλης, θα λέγαμε ότι η πόλη, ως έργο ανθρώπινο, εμπεριέχει μια τεχνική, μια επικοινωνιακή και μια εκφραστική διάσταση, οι οποίες είναι διακριτές, και ταυτόχρονα, αλληλοσυμπληρούμενες. Επειδή για την τεχνική και την εκφραστική διάσταση πολλός λόγος γίνεται (πώς αναπτύσσονται οι πόλεις, τα υλικά του σύγχρονου περιβάλλοντος κλπ), έχει μια σημασία να δούμε τι συμβαίνει και στην επικοινωνιακή πόλη, δηλαδή στην πόλη της ζωής, των συναισθημάτων, της ανθρώπινης σκέψης και πράξης.

Ο Bakhtin ασχολήθηκε στο βιβλίο του, *Ο Ραμπελαί και ο κόσμος του*, με ένα συλλογικά δημιουργούμενο έργο, αυτό του καρναβαλιού, σε συνθήκες βέβαια πολύ διαφορετικές (χωρικές και κοινωνικές) απ'ότι οι σύγχρονες. Ο Ραμπελαί υπήρξε λογοτέχνης της Αναγέννησης και κατά τον Bakhtin αποτυπώνει με τον καλύτερο τρόπο τον λαϊκό πολιτισμό και την καθημερινή ζωή της εποχής εκείνης.

Διαβάζουμε συχνά ότι η πόλη είναι ένας βασικός παράγοντας οργάνωσης της ζωής με συγκεκριμένο τρόπο. Ο Bakhtin μας παρουσιάζει έναν πολιτισμό που είχε τη δυνατότητα να αμφισβητεί τη δεδομένη κοινωνική οργάνωση και καθημερινότητα, διαμορφώνοντας μια κατάσταση που αναιρούσε τον προηγούμενο τρόπο ύπαρξης των ανθρώπων, στο δεδομένο χωροχρονικό πλαίσιο.

Το ενδιαφέρον του επικεντρώνεται στον λαϊκό πολιτισμό του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, και πώς αυτός εκφράζεται μέσω του καρναβαλιού. Μιλάει για τον γκροτέσκο ρεαλισμό που αποτελεί την λαϊκή έκφραση της εποχής. Όσο για τη γλώσσα αυτής της εποχής, το σημαντικό δεν είναι να τη δούμε ως σύστημα, αλλά ως γλωσσική χρήση.¹ Οι άνθρωποι είχαν μια σωματική σχέση με τα πράγματα, επομένως και η επικοινωνία μέσω της γλώσσας είχε επιτελεστικό χαρακτήρα. Ειδικά στη διάρκεια του καρναβαλικού χρόνου, αναπτυσσόταν ένας ειδικός τύπος επικοινωνίας που ήταν αδύνατος στην καθημερινή ζωή.

Σημαντικό ρόλο θεωρεί ότι παίζει το γέλιο, που έχει μια ιδιαίτερη δύναμη να φέρνει πλησιέστερα ένα αντικείμενο. *Το γέλιο είναι βασικός παράγων για να θεμελιωθεί εκείνο το είδος τόλμης που είναι απαραίτητη προϋπόθεση για κάθε ρεαλιστική προσέγγιση του κόσμου*². Ο Bakhtin εντάσσει το γέλιο στη σφαίρα της λαϊκής δημιουργίας. Σε συνδυασμό με τον σαρκασμό, έχει την ιδιαίτερη δυνατότητα να καθαίρει καθετί το υψηλό και να το φέρνει στο επίπεδο της γης, του ανθρώπου. Καθετί φοβερό, τρομακτικό, που προκαλεί δέος στις συνήθεις συνθήκες, χάνει την ισχύ του και γίνεται τρωτό μέσω της γελοιοποίησης.

Το καρναβάλι είναι η δεύτερη ζωή του λαού, οργανωμένη στη βάση του γέλιου. Είναι μια εορταστική ζωή. Η εορταστικότητα είναι μια ειδική ποιότητα όλων των κωμικών τελετουργιών και θεαμάτων του Μεσαίωνα... Ως αντίθετο της επίσημης γιορτής, θα μπορούσε κάποιος να υποδείξει πως τούτη η δοξαζόμενη στο

Το καρναβάλι ως κατάσταση ανατρεπτική Μια αναφορά στη θεωρία του Mikhail Bakhtin

καρναβάλι περιστασιακή αποδέσμευση από την επικρατούσα αλήθεια και την εδραιωμένη τάξη, σηματοδοτούσε την άρση όλων των ιεραρχικών διακρίσεων, προνομίων, κανόνων και απαγορεύσεων. Το καρναβάλι ήταν η αληθινή γιορτή του χρόνου, γιορτή του γίνεσθαι, της αλλαγής και της ανανέωσης³. Οι κυρίαρχοι ρόλοι αντιστρέφονται. Όμως η αντιστροφή αυτή δεν αναδεικνύει νέους ρόλους, νέα πρότυπα. Η βλάσφημη αντιστροφή αναδεικνύει την ίδια τη θεατρικότητα της κυρίαρχης σκηνής: οι πληβείοι παριστάνουν τους κυρίαρχους μόνο για να αποκαλύψουν τη θεατρική λογική της παραγνώρισής τους⁴.

Ο Bakhtin διαφωνεί με την ανάγνωση του γκροτέσκου από τους ρομαντικούς, γιατί θεωρεί ότι αναδεικνύουν μια ατομική διάσταση σε αυτό. Τα καρναβαλικά τελετουργικά ελευθερώνονται από κάθε θρησκευτικό και εκκλησιαστικό δογματισμό, από κάθε μυστικισμό και ευλάβεια. Στερούνται επίσης εντελώς τον χαρακτήρα της μαγείας ή της προσευχής, δεν επιβάλλουν ούτε ζητούν τίποτα⁵. Στο γκροτέσκο ρεαλισμό ο θάνατος και η ανανέωση είναι αδιαχώριστα μέσα στο όλον της ζωής, και αυτό το όλον διασφαλίζει την ανυπαρξία του φόβου. Η απόλυτη ελευθερία είναι δυνατή μόνο σε έναν απολύτως άφοβο κόσμο⁶. Η στάση απέναντι σε κάθε είδους θάνατο θυμίζει το παράδειγμα του θανάτου των μονοκύτταρων οργανισμών (π.χ. αμοιβάδα), όπου δεν υπάρχουν υπολείμματα θανάτου. Το αποθανόν σώμα μετατρέπεται απευθείας σε δύο νεογεννηθέντα. Η μετακίνηση από τη ζωή στο θάνατο δεν είναι οριστική.

Κατά τον Bakhtin τα καθοριστικά χαρακτηριστικά του καρναβαλιού εκείνης της εποχής, σε σχέση με αντίστοιχες μορφές επικοινωνίας στις μέρες μας, είναι ο πανανθρώπινος χαρακτήρας του, η εορταστικότητα, το ουτοπικό νόημα και το φιλοσοφικό βάθος.

Στο καρναβάλι όλοι είναι ταυτόχρονα σκηνοθέτες, ηθοποιοί και θεατές του διαρκώς δημιουργούμενου έργου. Η κατάσταση αυτή ανήκει στην οριακή γραμμή ανάμεσα στην τέχνη και τη ζωή. Ουσιαστικά, είναι η ίδια η ζωή, αλλά διαρρυθμισμένη σύμφωνα με ένα πρότυπο παιχνιδιού.⁷ Όλοι συμμετέχουν μέσα σε αυτό γιατί η ίδια η ιδέα του συμπεριλαμβάνει όλο τον κόσμο. Όσο διαρκεί το καρναβάλι δεν υπάρχει άλλη ζωή πέρα απ' αυτό.

Μετάφραση αποσπασμάτων από το τρίτο κεφάλαιο

«Οι μορφές και οι εικόνες της λαϊκής γιορτής στο μυθιστόρημα του Ραμπελαί» του βιβλίου του Μ. Bakhtin «Ο Ραμπελαί και ο κόσμος του» (από την αγγλική μετάφραση Rabelais and his world, Indiana University Press)

Ως ειδικό φαινόμενο, το καρναβάλι επέζησε ως τους καιρούς μας. Άλλες εκδηλώσεις της λαϊκής-γιορτινής ζωής, που συγγενεύουν με αυτό στο ύφος και τον χαρακτήρα (καθώς και στην προέλευση) έχουν χαθεί από καιρό ή έχουν εκφυλιστεί τόσο πολύ που κατάντησαν δυσδιάκριτες. Το καρναβάλι είναι ένας πασιγνώστος εορτασμός που έχει συχνά περιγραφεί στο πέρασμα των αιώνων. Ακόμα και κατά την ύστερη ανάπτυξή του, τον δέκατο όγδοο και δέκατο ένατο αιώνα, διατηρούσε ακόμα ορισμένα θεμελιώδη χαρακτηριστικά ως τα καλύτερα διατηρημένα θραύσματα ενός αχανούς, άπειρα πλούσιου κόσμου. Αυτό ακριβώς μας επιτρέπει να χρησιμοποιούμε το επίθετο «καρναβαλικός» με την ευρεία έννοια της λέξης. Το ερμηνεύουμε όχι μόνο ως καρναβάλι καθ' αυτό στην περιορισμένη του μορφή, αλλά και ως την ποικίλη λαϊκή-γιορτινή ζωή του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης. Όλες οι ιδιαιτερότητες αυτής της ζωής έχουν

1. Τερζάκης Φ., Εισαγωγή στο έργο του Μ. Μπαχτίν, περ. πλανόδιον 38 τόμος Θ, σελ.248

2. Bakhtin, Έπος και μυθιστόρημα

3. Bakhtin, Εισαγωγή στο ο Ραμπελαί και ο κόσμος του

4. Σταυρίδης Σ., Από τη θεατρικότητα της κυριαρχίας στο αντιθέατρο των πληβείων, περ. Ουτοπία, τεύχος 43

5. ό.π.

6. ό.π.

7. ό.π.

8. Σ.τ.μ. Εδώ ο Bakhtin εννοεί τις υπόλοιπες μορφές λαϊκών γιορτών πέραν αυτής του καρναβαλιού.

διατηρηθεί στο καρναβάλι, ενώ οι άλλες μορφές⁸ παρήκμασαν και εξαφανίστηκαν. Αλλά ακόμα και με τη στενή έννοια του όρου, το καρναβάλι απέχει πολύ από ένα απλό μονοσήμαντο φαινόμενο. Αυτή η λέξη συνδύαζε σε μία μοναδική ιδέα, έναν αριθμό από τοπικές γιορτές διαφορετικής προέλευσης, προγραμματισμένες σε διαφορετικές ημερομηνίες, αλλά που όλες έφεραν τα κοινά χαρακτηριστικά της ευθυμίας. Αυτή η διαδικασία ενοποίησης σε μία μόνο ιδέα ανταποκρινόταν στην ανάπτυξη της ίδιας της ζωής. Οι μορφές λαϊκής ευθυμίας που χάνονταν ή εκφυλιζόνταν διαβίβαζαν κάποια από τα χαρακτηριστικά τους στους εορτασμούς του καρναβαλιού: τελετουργίες, σύνεργα, είδωλα, μάσκες. Αυτοί οι εορτασμοί κατέστησαν μια δεξαμενή μέσα στην οποία αδειάζονταν οι απηρχαιωμένοι τρόποι.

...

Ο κοινός παρονομαστής των καρναβαλικών ειδών είναι ο ουσιαστικός δεσμός αυτών των γιορτών με τον «εύθυμο χρόνο». Κάθε φορά που διατηρείται η ελεύθερη λαϊκή πτυχή της γιορτής, διατηρείται και η σχέση με το χρόνο, και αυτό σημαίνει την επιμονή στο καρναβαλικό της άρωμα.

Όταν όμως το καρναβάλι αναπτύχθηκε με τη στενή έννοια του όρου και έγινε το κέντρο όλων των λαϊκών μορφών ψυχαγωγίας, υποβίβασε όλες τις υπόλοιπες γιορτές και τους στέρησε σχεδόν κάθε ελεύθερο και ουτοπικό παραδοσιακό στοιχείο. Οι άλλες γιορτές ξεθώριασαν. Ο δημοφιλής χαρακτήρας τους ελαττώθηκε, ειδικά λόγω της σύνδεσής τους με εκκλησιαστικές και πολιτικές τελετουργίες. Το καρναβάλι έγινε το σύμβολο και η ενσάρκωση της αληθινής παραδοσιακής γιορτής, εντελώς ανεξάρτητης από την Εκκλησία και το Κράτος αλλά υπό την ανοχή τους.

...

Το καρναβαλικό πλήθος που βρίσκεται στην αγορά ή στους δρόμους δεν είναι απλώς ένα πλήθος. Είναι ο λαός ως όλον, οργανωμένος κατά τον δικό του τρόπο, τον τρόπο του λαού. Είναι πέρα από και σε αντίθεση προς όλες τις υπάρχουσες μορφές αναγκαστικής κοινωνικοοικονομικής και πολιτικής οργάνωσης, η οποία αναστέλλεται για το εορταστικό χρονικό.

Αυτή η γιορτινή οργάνωση του πλήθους είναι πρώτα απ' όλα συμπαγής και σαρκική. Ακόμα και το συνωσιτισμένο πλήθος, ή η φυσική επαφή των σωμάτων, αποκτούν ένα ορισμένο νόημα. Ο καθένας μεμονωμένα νιώθει ότι αποτελεί αχώριστο κομμάτι της συλλογικότητας, ότι είναι ένα μέλος του σώματος της μάζας των ανθρώπων. Στο σύνολο αυτό, κάθε μεμονωμένο σώμα ανθρώπου παύει σε κάποιο βαθμό να είναι αυτό το ίδιο. Υπάρχει η δυνατότητα, μπορεί να πει κάνεις, να ανταλλαχθούν σώματα, να ανανεωθούν (μέσω της αλλαγής ενδυμασίας και προσωπίων – μασκών). Ταυτόχρονα οι άνθρωποι αποκτούν την επίγνωση της αισθησιακής, σωματικά υλικής ενότητάς και της κοινότητάς τους.

Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στην Ιταλία, ο Goethe επισκέφθηκε το αμφιθέατρο της Verona. Φυσικά ήταν έρημο. Επί τη ευκαιρία της επίσκεψής του, ο Goethe εξέφρασε μία ενδιαφέρουσα ιδέα όσον αφορά την αυτογνωσία που ενίσχυε αυτό το αμφιθέατρο στους ανθρώπους. Χάρη σ' αυτό μπορούσαν να αντιληφθούν την συμπαγή, σωματική, ορατή μορφή της μάζας και της ενότητάς τους.

«Μέσα στον συνωσιτισμό κάθε μέλος εκπλήσσεται με τον εαυτό του. Είναι συνηθισμένοι να βλέπουν ο ένας τον άλλο να τρέχει εδώ και κει, σε κατάσταση σύγχυσης, περιφερόμενοι χωρίς τάξη και πειθαρχία. Τώρα αυτό το άστατο και αδέξιο τέρας με τα πολλά κεφάλια και τα πολλά μυαλά, βλέπει ξαφνικά τον εαυτό του ενωμένο ως μια ευγενή συνάθροιση, συγκολλημένο σε μία μάζα, ένα ενιαίο φορέα κινούμενο από ένα ενιαίο πνεύμα ».

Μια παρόμοια αίσθηση ενότητας αποκαλύφθηκε στους ανθρώπους μέσα από όλες τις μορφές και τις εικόνες των λαϊκών γιορτών της μεσαιωνικής ζωής. Αλλά η ενότητα δεν είχε ένα τόσο απλό γεωμετρικό χαρακτήρα. Ήταν πιο πολύπλοκη και διαφοροποιημένη, και το πιο σημαντικό, είχε μια ιστορική φύση. Το σώμα των ανθρώπων στην πλατεία του καρναβαλιού έχει πρώτα απ' όλα εκείνη τη στιγμή επίγνωση της ενότητάς του. Έχει συνείδηση της αδιάκοπης συνοχής μέσα στο χρόνο, της καθόλου απόλυτης ιστορικής του αθανασίας. Επομένως οι άνθρωποι δεν αντιλαμβάνονται μια στατική εικόνα της ενότητάς τους (*eine Gestalt*) αλλά ανταυτού μια αδιάκοπη συνέχεια της ελκυστικότητας και της ανάπτυξης τους, της ατέρμονης μεταμόρφωσης του θανάτου και της ανανέωσης. Αυτές οι εικόνες έχουν για όλους ένα διπλό σώμα. Παντού τονίζεται το γεννητικό στοιχείο: κυοφορία, γέννηση, παραγωγική δύναμη (η διπλή καμπούρα του Pulcinella, η προεξέχουσα κοιλιά). (...) Το καρναβάλι με όλες τις εκφάνσεις του, τις απρέπειες και τις βλασφημίες του, επιβεβαιώνει τον θάνατο και άφθαρτο χαρακτήρα του λαού. Στον κόσμο του καρναβαλιού η επίγνωση της αθανασίας του λαού συνδυάζεται με τη συνειδητοποίηση ότι οι εδραιωμένες αρχές και η αλήθεια σχετίζονται.⁹

Οι μορφές των λαϊκών γιορτών διαβάζουν το μέλλον. Παρουσιάζουν την νίκη αυτού του μέλλοντος, της χρυσής εποχής, επί του παρελθόντος. Αυτή είναι η νίκη της υλικής αφθονίας, της ελευθερίας, της ισότητας, της αδελφосύννης όλων των ανθρώπων. Η νίκη του μέλλοντος εξασφαλίζεται από την αθανασία του λαού. Η γέννηση του νέου, του μεγαλύτερου και καλύτερου, είναι τόσο αναγκαία και τόσο αναπόφευκτη, όσο ο θάνατος του παλιού. Το ένα μετατίθεται στο άλλο, το καλύτερο μετατρέπεται το χειρότερο σε μια γελοιότητα και το αφανίζει. Στο σύνολο του κόσμου και των ανθρώπων δεν υπάρχει χώρος για τον φόβο. Από φόβο μπορεί να εισέλθει ένα κομμάτι το οποίο είχε διαχωριστεί από το σύνολο, ένας κρίκος ετοιμοθάνατος, αποσχισμένος από τον κρίκο που γεννήθηκε. Το σύνολο των ανθρώπων και του κόσμου είναι εντυπωσιακά εύθυμο και ατρόμητο. Αυτό το όλον εκφράζεται σε όλες τις εκφάνσεις του καρναβαλιού. Κυριαρχεί στην ατμόσφαιρα αυτής της γιορτής, προκαλώντας κάθε έναν να συμμετέχει σε αυτή την αφύπνιση.

9. Σ.τ.μ.: Ο Bakhtin εδώ αναφέρεται στο γεγονός ότι το κατεστημένο ορίζει τι είναι αλήθεια και τι ψέμα, όπως και άλλα ζητήματα που συγκροτούν ένα δεδομένο κοινωνικό συμβόλαιο, καλό-κακό, σωστό-λάθος, αποδεκτό-μη αποδεκτό. Άρα, εδώ διατυπώνεται η συνειδητοποίηση ότι αυτά που γνωρίζουμε ως δεδομένα και αποδεκτά, δεν είναι αποκλειστικά δικό μας δημιούργημα, αλλά μία επιβεβλημένη κατάσταση.

Βιβλιογραφία

Bakhtin M., *Rabelais and his world*, Indiana University Press 1984

Περιοδικό *Ουτοπία*, τεύχος 43, Ιανουάριος- Φεβρουάριος 2001

τεύχος 90, Μάιος- Ιούνιος 2010

Περιοδικό *Πλανόδιον*, τεύχος 38

Rabelais Francois, *Γαργαντούας και Πανταγκρυέλ*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2004

<http://raignion.wordpress.com/2011/2011/03/25/ελληνική-βιβλιογραφία-μπαχτίν/>

Polichinelle.

*Si Polichinelle à grand mine
Armé de Pincette, et de Gril;*

Paris chez M. Bonnard, rue St. Jacques.

*Son cœur sçait braver le peril
Que l'on rencontre à la Cuisine.*

avec privil.